

ence and Education 4 (2022) 3, str. 633–642, doi: [10.1007/s42438-022-00345-w](https://doi.org/10.1007/s42438-022-00345-w).

Lovink, Geert (2022): *Extinction Internet. Our Inconvenient Truth Moment*, Institute of Network Cultures, Amsterdam.

Lovink, Geert (2012): »What is the social in social media?«, *e-flux journal* 40 (2012), str. 1–11.

Lovink, Geert (2020): »Requiem for the Network«, u: Kristoffer Gansing, Inga Luchs (ur.), *The Eternal Network. The Ends and Becomings of Network Culture*, Institute of Network Cultures – Transmediale e.V., Amsterdam – Berlin, str. 102–115.

Lovink, Geert (2024): »What's Social Networking Today?«, *Institute of Network Cultures* (3. 11. 2024.). Dostupno na: <https://networkcultures.org/geert/2024/11/03/whats-social-networking-today/> (pristupljeno 23. 12. 2025.).

Lucic, Kristian (2016): »Colonization with Love«, *ShareLab* (16. 8. 2016.). Dostupno na: <https://labs.rs/en/colonization-with-love/> (pristupljeno 23. 12. 2025.).

Manovich, Lev (2011): »There is Only Software«, u: Adam Bell, Charles H. Traub (ur.), *Vision Anew. The Lens and Screen Arts*, University of California Press, Berkeley, str. 203–206.

Morozov, Evgeny (2019): »Digital Socialism? The Calculation Debate in the Age of Big Data«, *New Left Review* 116/117 (2019), str. 33–66, doi: doi.org/10.64590/tt3.

Postman, Neil (1995): *The End of Education. Redefining the Value of School*, Vintage Books, New York.

Stiegler, Bernard (2019): »For a Neganthropology of Automatic Society«, u: Thomas Pringle, Gertrud Koch, Bernard Stiegler (ur.), *Machine. In Search of Media*, Mason Press, Lunenburg, str. 25–47.

Mario Hibert

Thomas Hobbes

Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2024., prev. Borislav Mikulić

Početakom 2024. godine objavljeno je doručeno izdanje *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države* Thomasa Hobbesa, znamenitog engleskog filozofa i političkog teoretičara. Iako je ovaj spis izvorno tiskan 1651. godine, kao reakcija na iskustvo Engleskog građanskog rata (1642. – 1651.), zanimljivo je primijetiti i povijesno-historijski udes ovog ponovljenog izdanja. Naime, Hobbesov »novi« *Levijatan* tiskan je točno 20 godina nakon prvog hrvatskog izdanja u tzv. »super-izbornoj« godini u Republici Hrvatskoj (europski, parlamentarni i predsjednički izbori). Premda se može činiti kao slučajnost, upravo je ovo bio pravi povijesno-historijski moment za reizdavanje ovog klasika političke filozofije, djela koje je ostavilo neizbrisiv trag kako na modernu političku teoriju (npr. teorija društvenog ugovora), tako i na suvremenu političku praksu (npr. shvaćanje države i pravnih zakona), a u svoje vrijeme izravno utjecalo na konfliktno raslojavanje klera i političkih redova, motiviralo pristaše antiklerikalnih pokreta, stimuliralo briljantan rad značajnih pojedinaca poput Spinoze i Pufendorfa koji su objavili neke od najvažnijih intelektualnih djela Europe, ali i potaknulo stasanje prosvjetiteljstva, što je sveukupno rezultiralo pozitivnim i negativnim reakcijama širokog spektra, od predanog prevodenja na strane jezike do spaljivanja i zabranjivanja, a do kraja Hobbesova života definiralo i opasnosti zbog kojih je, u konačnici, Hobbes i uništio neke svoje radove (dobar pregled dinamične recepcije *Levijatana* dostupan je u: Jon Parkin, »The reception of Hobbes's *Leviathan*«, u: Patricia Springborg (ur.), *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*, Cambridge University Press, Cambridge 2007., str. 441–459; što se može smatrati skraćenom inačicom Parkinove šire obrade u *Taming the Leviathan. The Reception of the Political and Religious Ideas of Thomas Hobbes in England 1640–1700*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.).

Da podsjetimo, Hobbesov *Levijatan* sastoji se od pet glavnih poglavlja: »Uvod«, »O čovjeku«, »O državi«, »O kršćanskoj državi«, »O kraljevstvu tame«, u kojima Hobbes progovara o širokom spektru tema – od prirode ljudskih osjećaja i strasti, preko temelja političkog

autoriteta i legitimnosti suverene vlasti, do uloge religije u održavanju političkog poretka i opasnosti koje proizlaze iz uzurpacije državne moći. Svako poglavlje predstavlja ne samo zasebnu misaonu cjelinu nego i sastavni dio sustavno izgrađene filozofske vizije društva utemeljenog na razumu, ugovoru i potrebi za mirom u svijetu obilježenom nesigurnošću i sukobom. Upravo zato, imajući na umu razna geopolitička, ekonomska i društvena previranja na starom i novom kontinentu, od ključne se važnosti čini još jednom skrenuti pozornost na »dobro poznata mjesta« Hobbesove filozofske misli, ona koja bez sumnje odražavaju svevremenost njegove filozofske analize i političke britkosti.

Hobbes u *Levijatanu* iznosi temeljne postavke političke filozofije koja u bitnom smislu polazi od »pesimistične slike« ljudske naravi. On tako čovjeka, među ostalim, opisuje kao biće vođeno sebičnim interesima, strahom od smrti i željom za vlastitim opstankom, što u prirodnom stanju – tj. ljudskoj zajednici bez političke vlasti – vodi k stalnom sukobu, tzv. »ratu svih protiv svih«. Po Hobbesovu shvaćanju, čovjek nije po svojoj prirodi društveno biće, nego prvenstveno samostalan, sebi usmjeren pojedinac. Na tome tragu, ni društvo ni država ne proizlaze iz neke urođene ljudske težnje za zajedništvom, nego iz nužnosti i straha – kao racionalan odgovor na nesigurnost i opasnost od prirodnog stanja. U tom izvornom, prirodnom stanju vlada potpuna sloboda, ali i potpuna nesigurnost: ljudi su jednako slobodni, ali i jednako ugroženi, prvenstveno vođeni sebičnim interesima, instinktom za preživljavanje i nepovjerenjem prema drugima. Hobbes takvo stanje slikovito opisuje poznatom formulom *homo homini lupus* – hrv. *čovjek je čovjeku vuk* – jer u svijetu bez zakona, bez suda i bez vlasti, nastaje neprekidno »ratno stanje«, opće neprijateljstvo i sukob svih protiv svih (lat. *bellum omnium contra (in) omnes*). U pojedincu prirodnog stanja vlada prirodna težnja k povećanju moći i ispunjenju želja koja rezultira formiranjem prirodnog prava (lat. *jus naturale*) – slobode pojedinca da koristi sva dostupna sredstva da bi očuvao svoju narav i razvijao svoj život (pogl. XIV, §1). Hobbesov koncept slobode počiva na partikularnom razumijevanju ništa i oslanja se na uvide prirodne filozofije odnosno fizike onoga vremena, shvaćajući dubinski mehanicističko ustrojstvo neživih i živih sustava koje se da opisivati kroz interakcije i rezultante djelovanja sila. U čovjeku se makinalna sila preoblikuje u snagu utjelovljene volje pa iz toga slijedi da je sloboda, kako Hobbes piše, »odsustvo otpora« odnosno »izvanjskih prepreka kretanju« (pogl. XIV, §2, usp. XXI, §1), koja se sklapa s prirodnom težnjom i svijet preoblikuje u bezgraničan prostor omoćenja sukladno s oni-

me što pojedinac nalazi prikladnim. Problem nastupa kada dolazi do interakcije s drugim pojedincima jednakog prava, odnosno kada »dvojica žele istu stvar koju ipak ne mogu uživati obojica« (pogl. XIII, §3), što je u prirodnom stanju neizbježno.

To prvobitno stanje potpune nesigurnosti, koje ne poznaje ni istinski moral, ni pravne institucije, ni koncepciju pravde – jer ona ne može postojati bez zakona – za Hobbesa je krajnje nepovoljno i neodrživo – zlo veće od bilo koje vlasti, pa čak i one apsolutne. Iz želje za opstankom i mirom, pojedinci se odlučuju na razuman i promišljen korak: međusobno sklapanje ugovora kojim se odriču dijela svojih prirodnih prava i sloboda, prenoseći ih na jednu središnju vlast. Taj korak ne dolazi tek tako, kakvim izračunom neposredne situacije, nego svoje porijeklo ima u samom čovjekovu razumu, iz njega samoga, u kojemu posta najprije kao opće pravilo razuma, a zatim prerasta u prvi prirodni zakon: tražiti mir i slijediti ga; te drugi prirodni zakon: braniti se svim sredstvima kojima možemo (pogl. XIV, §4). Ta vlast – koja se utjelovljuje u suverenu (engl. *sovereigne*) – može biti oličena u jednoj osobi (monarhija), skupini ljudi (aristokracija) ili kolektivnom tijelu predstavnika naroda (demokracija). Bez obzira na oblik vlasti, Hobbes smatra da suveren mora posjedovati apsolutnu, nedjeljivu i neograničenu moć odlučivanja da bi mogao održavati red kojim će jamčiti sigurnost i spriječiti povratak u stanje kaosa i nasilja. Hobbes tako *državu* ne razmatra kao prirodni izraz društvenosti, nego kao *umjetnu tvorevinu* – svojevrsni konstrukt razuma i volje pojedinaca koji su, vođeni strahom od smrti i željom za mirom, zajednički pristali na ograničenje vlastite slobode. Država je, dakle, umjetni mehanizam nastao *ugovorom*, a ne božanskom voljom ili prirodnim razvojem; ona nije nositelj svetosti, nego racionalni *čuvav poretka*. U toj perspektivi, temelj legitimnosti vlasti nije ni religija, ni tradicija, ni prirodno pravo, već interes – pojedinačni i zajednički – za očuvanjem života i sigurnosti.

Unatoč dubokoj ukorijenjenosti u povijesno-historijski kontekst 17. stoljeća, *Levijatan* predstavlja djelo koje i danas potiče čitatelje na kritičko promišljanje temeljnih pitanja političke vlasti, granica ljudske slobode i osobne sigurnosti. Hobbes, kao mislilac reda i stabilnosti, u tom je smislu osobito relevantan u vremenima krize – bilo da je riječ o pandemiji i političkoj polarizaciji, bilo populizmu i ratnom stanju. Iako njegovo inzistiranje na jakim institucijama i jasnom autoritetu u kojemu je sabrana moć odlučivanja na život i smrt zasigurno neće odgovarati dominantnom liberalno-demokratskom senzibilitetu, ono ga itekako potiče na kritičko samo-propitivanje. U hrvatskom kontekstu, reizdanje *Levijatana*

u tzv. »super-izbornoj godini« bilo bi nedostatno shvatiti isključivo kao akademsko-izdavačku gestu ili kao puku povijesno-historijsku koincidenciju, jer ono u bitnom smislu predstavlja filozofski poziv na kritičko promišljanje temeljnih pitanja političkog života: naravi države, uzroka i posljedica društvenih podjela, ali i granica političkih autoriteta te moći suverena. U godini u kojoj su hrvatski građani birali svoje predstavnike na europskoj, parlamentarnoj i predsjedničkoj razini – a time, izravno ili neizravno, odlučivali i o budućem obliku državne moći i društvenog poretka koji se u 2025. godini manifestira kao osjetno podijeljeno društvo eskaliranog unutarnjeg nasilja okruženo političkim ekscipcionalizmom i poglavničkom samovoljom nepoznatom u mlađoj povijesti čovječanstva – Hobbesova pitanja o prirodi vlasti, granicama slobode i cijeni sigurnosti odjekuju s posebnom težinom. Upravo zato ovo »novo« izdanje *Levijatana* nije samo povratak klasičnu, nego i intelektualni doprinos promišljanju u vremenu političkih odluka – vremenu u kojem su pitanja o tome tko vlada, s kojim pravom i u čije ime, u samom središtu suvremene društveno-političke zbilje.

No, važnost Hobbesova *Levijatana* nije samo u tome što o ovim problemima piše i kakvi su argumenti dani za uvažavanje tvrdnji, nego i u načinu na koji je djelo strukturirano i kakvu metodu obrazlaganja utjelovljuje: Hobbesov *Levijatan* pripada korpusu rijetkih klasičnih filozofskih djela, poput Spinozine *Etičke*, koja sistematično pristupaju razlaganju problematike i osiguravaju cjelovito razumijevanje pristupa i obrazlaganja prirodnog svijeta i naravi čovjeka prije nego prijeđu na središnja pitanja. Hobbes primjenjuje zlatnu metodu postepenog uvođenja u materiju raspravljanjem, definiranjem i klasificiranjem pojmova koji čine skrivenu strukturu zbilje na kojoj počivaju društveno-politički problemi i pritom nameće znanstveni standard obrazlaganja sadržaja i biranja počela ispitivanja, slijedeći, slično Spinozi, model metode geometrijskog pristupa, jedine znanosti »koju se Bog do sada smilovao podariti čovječanstvu« (pogl. IV, §12). Prvih devet potpoglavlja prvog dijela, »O čovjeku«, u bitnom je lekcija o tome što znači ispravno formulirati filozofski iskaz i primjereno svrsi sastaviti filozofsku raspravu: u filozofski odnosno znanstveni diskurs, specifičan slijed uređenih misli kao »znanja o slijedu i međusobnoj ovisnosti činjenica« (pogl. V, §17), kojemu je cilj »korist čovječanstva« (pogl. V, §20), ne može se stupiti bilo kakvim doprinosom, već on zahtijeva, prije svega, primjenu naših spoznajnih moći s pomoću kojih smo »nadmašili sve druge životinje«, kapacitetom »da nakon što pojmi nešto bude u stanju ispitati posljedice toga i kakve bi

učinke mogao izvesti pomoću toga«, a zatim da s »pomoću riječi sve zaključke koje pronade na pravila (pogl. V, §6) i to se mora izvoditi kretanjem od definicija i objašnjenja, uporabom imena očišćenih od dvoznačnosti, da bi se izbjegli nesuvisli zaključci i besmislice. Tome je kompatibilan metodološki zahtjev inzistiranja na biranju izvora navodnih znanja koja jasno obrazlažu uzročnost onoga o čemu govore, u protivnom radi se o oslanjanju na puka mnijenja koja u konačnici ne mogu točno objasniti ljudsku prirodu.

U tom je pogledu Hobbes bio posebno kritičan prema svima koji su svoje znanje o uzročnosti svijeta i razlozima kako s obzirom na izvjesno stanje djelovati išli temeljiti na mnijenju, reli-gijskim spisima ili govorima prema kojima se naše spoznajne moći nisu primjenjivale. Svećenstvo i proroci ne znaju pravilno utemeljiti znanstveno obrazloženje ljudske naravi i odatle nisu u stanju razriješiti problem ljudskih razorilačkih tendencija i zlog djelovanja (daleko od toga da su filozofi bili pošteđeni – Hobbes se složio s Ciceronom da ćemo najveće besmislice pronaći kod filozofa). U kontrastu s tim, Hobbes je na primjeru vlastitog djela nastojao sustavnim približavanjem problemu demonstrirati kako bismo trebali pristupati ispitivanju egzistencijskih problema i na tome počiva njegovo uvjerenje da je *Levijatan* djelo koje nudi učinkovito rješenje problema. Koješta što se nalazi u Hobbesovu rješenju s opravdanjem se može i treba kritički iskazati kao nedostatno, ali uzoritost njegova pristupa priređivanju argumenta iznimno je važan aspekt *Levijatana* na koji u stoljeću komora jeke, instant rješenja i eksploatacije medijske nepismenosti treba obratiti pozornost.

Luka Perušić
Jan Defrančeski